

Mal Ve Hizmet Bedellerinin Piyasanın Tabîî Şartlarına Göre Belirlenmesi İçin Alınan Fıkîhî Tedbir ve Kurallar

Fiqh Measures And Rules For Determining The Prices Of Goods And Services According To The Natural Conditions of The Market

Ahmet ÖZDEMİR

Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hukuk Anabilim Dalı

Assoc. Prof. Dr., Kastamonu University Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Law

Kastamonu/TURKEY

aozdemir@kastamonu.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0002-5273-1601>

Doi: 10.34085/buifd.981693

Öz

İnsanların ticarî münasebetlerinde karşılıklı olarak menfaatlerinin korunması, zarara ve haksızlığa uğramadan faaliyetlerine devam etmelerinin sağlanması fıkîhin ticaret alanındaki temel hedeflerindedir. Bu amaçla mal ve hizmet fiyatlarının dış müdahaleler olmadan kendi tabîî seyri içinde oluşması için kurallar ortaya konulmuştur. Malların fiyatlarını belirleme karaborsacıların tekeline bırakıldığında fahiş ölçüde bir rakam ortaya çıkacağı için karaborsa ve stokçuluğun engellenmesi için tedbirler alınmıştır. Kamu otoritesinin resmî tavan fiyat belirleme yetkisi çok sınırlı bir alanda kabul edilerek narhın genel ve yaygın bir fiyat politikası olması kabul edilmemiştir. Akitlerde "rıza prensibi" temel ilke olarak kabul edilmiştir. Akit yapanların rızalarının olmadığı durumlarda fiyatların tabîî olarak belirlenmesi mümkün değildir. Akitlerde tarafların irade ve rızasına aykırı fiil yapma yasaklarına riayet edilmesinin ortaya çıkaracağı önemli neticelerden birisi mal ve hizmet bedellerinin piyasanın normal şartlarına göre ortaya çıkmasına imkân sunmasıdır. Bütün bu tedbirlerin yanında üretim ve tüketimde israf yasaklanarak ve doğru planlamaya dayalı üretim teşvik edilerek piyasanın tabîî sürecinde mal ve hizmet fiyatlarının meydana gelmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkîh, ekonomi, piyasa, fiyat, ticaret

Abstract

The protection of mutual interests of people in their commercial relations and ensuring that they continue their activities without suffering harm and injustice are among the main objectives of fiqh in the field of trade. For this purpose, rules have been put forward to ensure that the prices of goods and services are formed in their normal course without external interventions. Since an exorbitant figure will emerge when price determination of goods is left to the monopoly of black marketers, measures have been taken to prevent black market and stockpiling. The official base price-setting mandate of the public authority has been adopted in a very limited area. Official base price determination has not been accepted as a general and widespread price policy. The "consent principle" has been accepted as the basic principle in the contracts. One of the important consequences of complying with the prohibitions of committing acts contrary to the will and consent of the parties in contracts is that it allows the prices of goods and services to emerge according to the normal conditions of the market.

Keywords: Fiqh, economy, market, price, trade

Giriş

İnsanların birbirleri ile olan ticarî ilişkilerinde karşılıklı olarak menfaatlerinin korunması, zarara ve haksızlığa uğramadan faaliyetlerine devam etmelerinin sağlanması fıkîhin muâmelat alanındaki temel hedeflerindedir. Hem üreticinin hem de tüketicinin hakkının korunacağı iktisadî bakış açısının toplumda hâkim olması için birçok tedbir alınmıştır. Piyasada mal ve hizmet fiyatlarının dış müdahaleler olmadan kendi tabîî seyri içinde oluşması için alınan tedbirler de bu kapsamdadır. Bir satım akdinde malın fiyatı normal piyasa şartlarına uygun olduğunda hem alıcının, hem de satıcının hakkı korunmuş ve karşılıklı rızaya dayalı bir işlem yapılmış olur. Bu adaleti ve hakkaniyeti sağlamak

üzere fikhun pek çok bölümünde konu ele alınmış ve bu hususta ilke ve kurallar konulmuştur. Bu çalışmada konu sınırlandırılmasına gidilerek sadece fiyatların her iki taraf için de âdil bir seviyede olması için alınan tedbirler ele alınmaktadır.

Fiyatların Piyasanın Tabii Şartlarına Göre Belirlenmesine Yönelik Alınan Başlıca Tedbirler

Pazarda fiyatların olumsuz dış müdahale olmaksızın kendi normal seyrinde oluşması için birçok tedbir alınmıştır. Bu kapsamda; malların karaborsacıların tekelinde olmasına izin verilmemiş, toplumda gerçek mânada bir ihtiyaç durumu olmaksızın resmi tavan fiyat uygulaması yapılmamış, akitlerde tarafların irade ve rızasına aykırı fiil yapılmaması için gerekli tedbirler alınmıştır. Ayrıca üretimde ve tüketimde israf yasaklanarak doğru bir planlama çerçevesinde üretim teşvik edilmiştir.

1. Malların Karaborsacı ve Stokçu Kişilerin Tekelinde Olmasına Fırsat Tanınmaması

Malların fiyatlarının serbest piyasa şartlarına göre oluşması için alınan tedbirlerin başında, şehir dışında yaşadığı için pazar fiyatları hakkında yeterli bilgi sahibi olmayanlar adına şehirlilerin o malları satmasının yasak olması ile pazara gelmekte olan malları yolda karşılayıp ucuza satın almanın yasak olması gelmektedir.

a- Bedevînin Malını Şehirlinin Satmaması

Hz. Peygamber (s.a.v) bedevînin malını şehirlinin satmasını yasaklamış ve ticarî münasebet yapma bakımından insanların serbest bırakılması gerektiğini, Allah'ın insanları birbirleriyle yaptıkları alış-veriş vasıtasıyla rızıklandıracağını haber vermiştir.¹ Hadiste bedevîler ifadesi geçmektedir. Bedevî olarak tanımlanan insanlar yerleşik hayat düzeni olmayan, kır, sahra ve çölde yaşayan kimselerdir.²

Bedevînin malını şehirlinin satmasının hükmü hakkında fakihler farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Hanefî mezhebine göre bu satış aslî nitelik itibarıyla haram olan akitlerden olmayıp mekruh satışlardandır. Eğer satım yapılırsa akit sahihtir. Çünkü hadisteki yasak mutlak olarak akit ile ilgili olmayıp şehir halkının zarara uğramasına engel olma gayesi taşımaktadır. Bu sebeple akit için fesad ya da butlan söz konusu değildir. Yaşarın illeti, halkın zarara uğraması olduğu için temel gıda ürünlerinde kıtlık olduğunda bedevînin malını şehirlinin satmasında sakınca olmakla birlikte, ürünlerde bolluk ve fazlalık olduğunda bir sakınca söz konusu olmayacaktır.³ Şâfiî mezhebinde bedevînin malı piyasaya hemen sürülmediğinde şehir halkının zarara uğramaması durumunda işlemin hükmü hakkında iki farklı vecih vardır. Birincisi; hadis metnindeki lafzî mana esas alınarak caiz olmayacağı görüşü, ikincisi ise; yaşarın amacı halkın zarar görmemesidir. Zarar yoksa bedevînin malının şehirlinin satması caiz olur görüşüdür.⁴

Hz. Peygamber'in muâmelat sahasındaki beyanlarında literal (lafzî) anlama çabası içinde olmak yerine amacın ön planda tutulduğu gâî yorum metoduna başvurmak makasıdu'ş-şerîaya uygun hüküm verebilmek için olmazsa olmaz öneme sahiptir. Bedevînin malını şehirlinin satmasının yasaklanmasının muhtemel gerekçelerinden birisi, piyasada tabii şartlar içinde oluşması beklenen fiyatların haricî bir etkenin devreye girmesi ile olumsuz bir ortamda oluşmasıdır. Bedevî satmak üzere şehre getirdiği ürünü kendisi satmak yerine simsara verdiği zaman halkın o malı temini daha zor hale gelmektedir. Çünkü malın fiyatına simsarın kârı eklenecek ve malın arzı simsarın kararına bırakıldığında arz-talep dengesinin sunî olarak bozulması söz konusu olabilecektir.

Hadiste bedevî ifadesinin geçmesi, bu konudaki yaşarın gerekçesi hakkında fikir vermektedir. Bedevîler çöllerde yaşadıkları için güncel fiyatları takip etme imkânına sahip değildirler. Onların bu

¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî İbn Mâce, *Sünen* (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Ticârât", 15 (No. 2176); Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "Büyü", 13 (No. 1223).

²Mustafa Fayda, "Bedevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/bedevî> (Erişim 2 Nisan 2021).

³ Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi'ş-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1402/1982), 5/232.

⁴ Ebû İshak Cemaeddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf eş-Şîrâzî, *el-Mühhezzeb* (Beyrut: y.y., ts.), 1/292.

zaafından yararlanmak isteyen insanlar her zaman bulunabilir. Bu şekilde müdahalelere engel olunarak malın piyasaya arz edilmesini sağlamak ve arz-talep dengesinde oluşacak fiyatla ticarî hayatın sürmesini temin etmek temel amaç olarak dikkat çekmektedir. Bu mevzuda vârid olan hadis fukahânın ekseriyeti tarafından mutlak bir yasaklama olarak değil, belirli şartların mevcudiyetine bağlı olarak ortaya çıkan bir yasaklama olarak değerlendirilmiştir.⁵ Halkın temel ihtiyacı olmayan veya piyasada bol bulunan mallarda bedevînin malını şehirlinin satmasında genellikle sakınca görülmemiştir.

Hz. Peygamber'in bu yasağını bağlamından kopararak her türlü komisyonculuk faaliyetlerini kapsadığını söylemek de hatalı olacaktır. Alıcı ve satıcının doğrudan irtibata geçerek satım akdini yapması belki arzu edilen bir durum olarak görülebilir. Ancak günümüzde ticaret alanındaki gelişmeler, fabrikasyonun artması, uzak pazarlara ulaşma arzusu, hem üretici hem satıcı olarak faaliyet göstermenin zorluğu hatta zaman zaman imkânsızlığı doğrudan satış yapabilme faaliyetine engel olmaktadır. Ürünün tüketiciye ulaşmasında aracı kişi ve kurumların mevcudiyeti birçok sektör için zorunlu hale gelmiştir. Bu şartlarda yapılması gereken hadiste beyan edilen temel hedefi esas alarak aracı ve komisyonculuğu olabildiğince asgarî sayıya çekerek ürünlerin insanlara sunî artışlar eklenmeden ulaşması için gerekli tedbirleri almaktır. Bu hedefe göre hareket edildiği sürece üretici ile tüketici arasına her iki tarafın ihtiyacından dolayı araya giren araçların ve komisyoncuların varlığı bir mahzur taşımayacaktır.

Netice olarak, bedevînin malının şehirli simsarlar tarafından satılmasının yasak olmasını, satılan malların fiyatlarının piyasanın kendi doğal süreci içinde belirlenmesi hedefine yönelik alınmış tedbirlerden birisi olarak değerlendirmek mümkündür.

b- Pazara Gelmekte Olan Malları Yolda Karşılama Yasağı

Hicretten sonra Hz. Peygamber (s.a.v) Medine'deki Yahudi pazarına alternatif olarak özel bir alanı pazar yeri olarak belirlemiş, bu pazara rağbet edilmesini ve burada işleyişin tarafların rızasına uygun olarak devam etmesini sağlamaya yönelik olarak çeşitli tedbirler almıştır.⁶ Pazara gelmekte olan malları yolda karşılama yasağı da bu kapsamda alınan tedbirlerdendir.

Satışa sunulmak için yola çıkmış olan malların pazara ulaşmadan satın almak üzere karşılanması *telakki'r-rukban*⁷ olarak ifade edilmekte, birçok hadiste bu şekilde hareket etmek yasaklanmakta ve malların çarşıya ulaştırılması gerektiği haber verilmektedir.⁸ Malların yolda karşılanması yasağı ile hem dışarıdan mal getiren tüccarın hem de tüketici olan halkın korunduğu anlaşılmakta, faydasız ve taraflara maddî zararı olan bir aracılık istenmemektedir.⁹

Hanefî mezhebinde konu ile ilgili hadisler Hz. Peygamber'in esas amacını göz önünde tutarak yorumlanmış ve malların yolda karşılanma yasağının mutlak olmadığı, şehir halkının zarara uğraması durumunda böyle davranmanın mekruh olacağı ifade edilmiştir.¹⁰ Şâfiî mezhebine göre malı yolda karşılama suretiyle yapılan satım akdi caiz olmakla birlikte muhayyerlik hakkı doğacaktır.¹¹ Hanbelî

⁵ Bkz. Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/302.

⁶ Sahip Beroje, "Hz. Peygamber'in Ticarî Hayata İlişkin Bazı Hukukî Düzenlemeleri", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, ed. Mahfuz Söylemez (Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007), 581.

⁷ Nezihammâd, *İktisadî Fıkıh Terimleri*, çev. Recep Ulusoy (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 348.

⁸ Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünen* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "İcâre", 12 (No. 3443); Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim b. el-Haccac, *Sahih* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), "Büyû", 4 (No. 1515); Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî, *Sünen* (Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986) "Büyû", 57 (No. 4607).

⁹ Celal Yeniçeri, *İslâm İktisadının Esasları* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1980), 387.

¹⁰ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, 5/129.

¹¹ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdí, *el-Hâvi'l-kebir* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 5/778.

mezhebinde ise, bu yapılan işlemde gabn olduğu anlaşılınca muhayyerlik hakkının kullanılabileceği kabul edilmiştir.¹²

Malın yolda karşılanmasının yasak olmasının sebebi hakkında iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Birincisi, Medine çarşısına mal getirenleri yolda karşılayan bazı kişiler pazarda mallara rağbet olmadığı, fiyatların çok düştüğü sözleri ile yalan beyana dayalı olarak satıcıları Medine'ye gitmekten vazgeçirmişlerdir. Bu durum sebebiyle satıcılar mallarını daha uygun olan pazarlarda satmak üzere Medine'ye gelmekten vazgeçmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v) bu mahzuru önlemek için yasağı beyan etmiştir. İkinci görüş ise, malları yolda karşılayanlar aldıkları bu malları evlerine götürüyor ve fiyatlar artıncaya kadar bekletiyorlardı. Halkın bu durum sebebiyle pahalıya malları tedarik etmelerinden dolayı *telakki'r-rukban* yasağı söz konusu olmuştur.¹³ Hadisteki nehyin gerekçesi iki farklı şekilde yorumlanabilse de her iki gerekçe de piyasanın kendi sâiki içinde hareket etmesini sağlama hedefinde birleşmektedir. Pazardaki malın fiyatını bilmeyen satıcıdan malı ucuza almak tağrîr (aldatma), malı stok edip pahalılaşmasını sağlamak da ihtikâr (karaborsacılık) olup¹⁴ her ikisi de sakınılması gereken davranışlardır.

Piyasada fiyatların tabii süreç içinde oluşması için çarşı-pazara malın arzının devamlılığının sağlanması oldukça önemlidir. Bir pazar yerinin kârlı olmadığı bilgisinin yayılması üreticilerin daha fazla kâr elde edecekleri pazarlara yönelmesine sebep olacaktır. Buna bağlı olarak malın arzında bir daralma olması ve fiyatların artması kaçınılmazdır.

Pazara gelmekte olan malların tüketici ile buluşmasına engel olarak tekelleşme yapmak da halkın zararına yol açacaktır. Çünkü tekel konumunda olan kişiler piyasada arz-talep dengesini kendi lehlerine olacak şekilde hareket edeceklerdir. Bütün bu işlemlerin piyasanın kendi tabii sürecini bozan bir dış etken olduğu açıktır. Buradan hareketle *telakki'r-rukban* yasağının en önemli hedefinin, fiyatların haricî faktörlerden olabildiğince bağımsız olarak normal süreç içinde belirlenmesi olduğunu ifade etmek mümkündür.

Tüketici için eşya fiyatlarının düşük olması, üretici için ise yüksek olması arzu edilen bir durumdur. İdeal olan bu iki talep arasında dengenin bulunmasıdır. Fiyatların dış müdahale ile düşük hale getirilmesi ilk etapta tüketicilerin menfaatine gibi gözükse de üretim faaliyetinin sekteye uğraması, malların başka pazarlara yönelmesi sebebiyle uzun vadede tüketiciler için de olumsuzluğa yol açacaktır. Dolayısıyla ana hedef fiyatların ucuzlaması değil, üretici ve tüketici menfaatlerinin dengelendiği bir pazar ortamı elde etmektir. Malların yolda tüccarlar tarafından karşılanmasına getirilen yasak, çarşı-pazarda fiyatların hayatın normal akışına göre şekillenmesini sağlamada önemli bir etkisi olacaktır.

Bedevînin malını şehirlinin satma yasağı ile pazara gelmekte olan malları yolda karşılama yasağının ihtikâr yapma yasağı ile doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. İhtikâr, pahalılaşma vaktini beklemek üzere bir yiyeceği bekletme, piyasaya sürmeme olarak tanımlanmaktadır. Bu davranış için, istifçilik, karaborsacılık ve vurgunculuk gibi ifadeler de kullanılabilir.¹⁵ İhtikâr konusu fıkıh kitaplarında ayrıntılı bir şekilde ele alınmış; ne zaman, hangi şartlarda ve hangi mallarda ihtikâr olacağına dair fakihler farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır.¹⁶ İhtikâr yasağını yiyecek maddeleri ile sınırlı tutanlar olduğu gibi, halkın zararına sebep olan her türlü malda ihtikâr olabileceğini kabul

¹² Ebü'l-Kâsım Ömer el-Hirâkî, *Metnü'l-Hirâkî* (Tanta: Dâru's-Sahâbeti li't-Turâs, 1993), 68.

¹³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 5/778-779.

¹⁴ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1991), 2/106.

¹⁵ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 4/208; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 186.

¹⁶ İhtikârın hukuki niteliği hakkında mezhepler arasında ortaya çıkan görüş ayrılığı için bkz. M. Zeki Uyanık, "İslâm Hukukunda İhtikâr", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (Konya 2010), 436-438.

eden fakihler de bulunmaktadır.¹⁷ Hz. Peygamber'in ihtikâr yaparı mel'un,¹⁸ günahkâr,¹⁹ müflis²⁰ şeklinde tavsif etmesi sebebiyle ihtikârın günah olduğunda fakihler hem fikirdir.

İhtikâr yapıldığında, malın piyasaya arzında arz-talep dengesinin tüketiciler aleyhine bozulması kaçınılmazdır. Karaborsacılık, istifçilik sonucunda oluşan fiyatın piyasanın tabii seyrinde oluşan bir fiyat olmaması yapılan bu işlemin gayri meşru olmasının sebeplerindedir. Hadislerde bahsi geçen bedevînin malını şehirlinin satması ve pazara gelmekte olan malların yolda karşılanması mevzularını o dönem toplumda mevcut olduğu için zikri geçen örnekler olarak görmek ve ihtikârı sadece bu davranışlarla sınırlandırmamak gerekir. Bu konudaki yasağın ana hedefi olarak fiyat istikrarının dış etkenlerle bozma çabalarına engel olmaktır şeklinde bir yaklaşım benimsenerek, farklı zaman ve farklı bölgelerde yeni icad edilen ve bu mahzurlu sonucu doğuran piyasa müdahalelerini yasak kapsamına dâhil etmek isabetli olacaktır.

2. Narh (Tes'ir) Uygulamasının Sınırlı Olarak Meşru Kabul Edilmesi

Tes'ir sözlük anlamı olarak alış-verişte semenin belirlenmesi anlamına gelmektedir.²¹ İstilahî anlamı ise; kamu otoritesinin kararı ile bazı mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarına doğrudan müdahale edilerek belirli sınırları aşmasının önlenmesi maksadıyla resmî fiyat belirlenmesi ve eşya sahiplerinin bu fiyatlardan satmaya mecbur edilmesi demektir.²²

Medine'de fiyatların artışından şikâyet edilerek Hz. Peygamber'den narh uygulaması talebinde bulunmuş, ancak Resûlullah (s.a.v) fiyatlar Allah'ın takdiri ile azalır ve yükselir, hiç kimsenin hakkını almadan, zulmetmeden Allah'ın huzuruna çıkmayı murad ederim buyurması²³ sebebiyle, fukaha normal şartlar altında narh uygulamasını caiz görmemiştir.²⁴

Akit yaparken tarafların karşılıklı rızalarına dayalı fiyat belirleme özgürlüklerinin olması, mülk sahiplerinin sahip oldukları mallar üzerinde özel mülkiyet haklarının bulunması, fıkıhta sabit bir oranda kâr tahdidinin olmaması, devletin hakkaniyetten sapmamasının gerekliliği ve hem alıcının hem de satıcının menfaatinin korunmasının zorunluluğu sebebiyle piyasada fiyat oluşumu kendi tabii şartlarında devam ederken narh uygulamasına gidilmesi doğru bulunmamıştır.

Yüce takdir boyutunda Allah Teâlâ sonsuz bilgisi ve hikmeti ile kulun idrak edemeyeceği bir planlama sürmekte, kulun rızıkı bazen azalırken bazen de artmaktadır. Bu sebeple bazen hasatta bol ürün elde edilirken, bazen de daralma ve azalma yaşanabilmektedir. Bu duruma bağlı olarak piyasa fiyatlarının bazen düşük bazen de yüksek olması hayatın normal akışında tabii bir durum olarak kabul edilmiştir.

Hz. Peygamber'in çarşı-pazar ile ilgili temel yaklaşımının malların serbestçe ve bol bir şekilde tüketiciye ulaşmasını ve fiyatların da bu tabii süreç içinde belirli hale gelmesini sağlama olarak tespit etmek mümkündür. Tüketicilerin fiyatlara narh koyulması teklifini kabul etmemesi, ticareti cazip hale getirip satım mallarının arzının fazlalaşmasını temin ederek dolaylı yoldan fiyatları düşürme yolunu seçtiğini göstermektedir.²⁵

¹⁷ Bk. Cengiz Kallek, "İhtikâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ihlikar> (Erişim 22 Nisan 2021).

¹⁸ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam Abdürrezzâk es-San'anî, *el-Musannef* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403 h.), 8/204 (No. 14893).

¹⁹ Müslim, *Müsâkât*, 26 (No. 1605).

²⁰ İbn Mâce, *Ticârât*, 6 (No. 2155).

²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/365.

²² Cengiz Kallek, "Narh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/narh#1> (Erişim 27 Nisan 2021); Hammâd, *İktisadî Fıkıh Terimleri*, 352.

²³ Ebû Dâvûd, "İcâre", 15 (No. 3450).

²⁴ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmiyyü ve edilletühü* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/241.

²⁵ Yeniçeri, *İslâm İktisadının Esasları*, s. 320.

Narhın caiz olmaması arz-talep dengesinin sunî bir müdahale olmaksızın devam ettiği piyasa koşulları için geçerli olup, açgözlü, vurguncu, karaborsacı olanların uygulamaları sebebiyle halkın temel ihtiyaçlarını teminde zarara uğramaları durumunda devlete fiyatlara müdahale hakkı doğmaktadır. Bu müdahaleyi meşru kılan gerekçeler kamunun menfaatinin korunması²⁶ ve zaruret ilkesidir.²⁷ Hz. Peygamber'in artan fiyatlara sınırlandırma talebine olumlu cevap vermemesi, Medine'de o günkü şartlarda oluşan fiyatların dış müdahale olmaksızın hayatın normal seyrindeki arz-talep dengesindeki değişime bağlı olarak meydana gelmesi, kamu otoritesinin müdahalesini gerektiren şartların oluşmamasıdır.

Narhın caiz hatta şartların gerektirmesi durumunda vacip olacağını söyleyen fakihlerin²⁸ görüşlerine bakıldığında narhın meşru olabilmesi için belirli şartların mevcudiyeti gerekir. Bu şartlar; malların fiyatlarının kamuya zarar verecek kadar pahalılaşması, halkın umumî ihtiyaç duyduğu mallar olması, fiyat tahdidinden başka alternatifin bulunmaması, pahalılığın üretici veya satıcıların spekülasyonundan kaynaklanması, narh uygulamasının arzın kısılmasıyla sonuçlanmayacak olması, piyasa hakkında bilirkişilerle istişareye dayalı olması, mâkul bir kâr payı bırakılarak tarafların rızalarının sağlanmasıdır.²⁹

Fıkıhtaki narh uygulamasına yönelik ana hatları ile sunulan bu bilgiler göstermektedir ki, narhın meşru olmadığı durum ile narhın meşru olduğu durumun ortak hedefi fiyatların piyasanın tabii şartlarına göre belirlenmesini temindir. Pazarda fiyatların kendi normal seyri içinde arz-talep dengesine bağlı olarak artması ya da azalmasına müdahale edilmesi meşru görülmeyle serbest piyasa şartlarına göre ticarî muamelelerin sürmesi sağlanmıştır.

Narhın bazı durumlarda meşru görülmesi, serbest piyasaya hârici müdahale gibi algılanabilse de narhın caiz olması için gerekli görülen şartlar incelendiğinde aslında yapılmak istenenin hârici etkilerle artan fiyatlara müdahale olduğu görülmektedir. Buna göre narh; sunî müdahaleler, spekülatif işlemler, karaborsacılık gibi olumsuz dış etkenler sebebiyle olağan fiyat aralığının dışına taşmış fiyatların tekrar olması gereken fiyat aralığına çekme amacıyla meşru görülmektedir ki bu durum piyasayı tabii sürecinde sürdürme amacına aykırılık taşımamaktadır. Dolayısıyla bir malın fiyatına mevcut şartlarda narh uygulanamaz hükmü verildiğinde nasıl ki piyasanın serbest bir şekilde sürmesi hedefleniyorsa, mevcut şartlar sebebiyle bugün bu mala narh uygulanmalıdır denildiğinde de piyasanın normal şartlarda oluşması için tedbir alınıyor demektir. Zarurî şartlara dayalı olarak narh uygulanması sebebiyle satım yapanların açık zarara uğraması durumlarında çarşı-pazara mal getirenleri ve üreticileri maddî açıdan desteklemek adalet ve hakkaniyetin bir gereği olarak devletin sorumluluğundadır.

3. Akitlerde Tarafların İrade ve Rızasına Aykırı Fiil Yapmanın Meşru Olmaması

Akitlerin sıhhati için en temel esas karşılıklı rızanın sağlanmasıdır. Neceş, gabn-i fâhiş, hile, ikrah gibi fiiller akdi yapan bir tarafın rızasına aykırı sonuçlar doğuracağı için İslâm hukukunda yasaklanmıştır. Akitlerde tarafların irade ve rızasına aykırı fiil yapma yasaklarından uzak durulmasının önemli neticelerden birisi mal ve hizmet bedellerinin piyasanın normal şartlarına göre ortaya çıkmasına imkân sunmasıdır.

a- Neceş

Sözlük anlamı kışkırtmak, ilgi çekmek, heyecanlandırmak olan neceşin ıstılâhî manası, müşteri gibi gözükün fakat gerçekte satın alma gayesi olmayan bir kişinin, diğer müşterileri aldatmak üzere satıma

²⁶ "Zarar-ı âmmü def için zarar-ı has ihtiyar olunur." Mecelle md. 26.

²⁷ "Zaruretlar memnu' olan şeyleri mubah kılar." Mecelle md. 21.

²⁸ Narhın caiz olduğu görüşü hakkında bkz. Cengiz Kallek, "Narh Konusuna Yeniden Bakış", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (Konya 2006), 261-262.

²⁹ Kallek, "Narh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Nisan 2021).

arz edilen bir eşyanın semenini artırma beyanında bulunmasıdır.³⁰ Hz. Peygamber (s.a.v) neceş yapmayı yasaklamıştır.³¹ Fakihler bu konudaki hadisleri verdikleri hükümlerde hüccet olarak kullanmakla birlikte, hadiste vârid olan yasağın hükmü ve akitlere etkisi bakımından farklı değerlendirmeler yapmışlardır.

Hanefî mezhebinde alışverişte neceş yapılması mekruhtur. Ancak bu kerâhiyet akdin kurulmasına engel değildir, yapılan akit geçerlidir.³² Çünkü buradaki yasak akdin bizatihi kendisi ya da şartları dışında hariçî bir vasıf ile irtibatlıdır.³³ İmam Şâfiî neceş yapmayı hile, aldatma olarak tanımlamış ve dindar insan ahlâkına yakışmayacağını ifade etmiştir. Neceş yapmak haram olmakla birlikte, bu şekilde yapılan satım akdi bâtil değildir. Neceş yapan kişi, satıcı ile önceden anlaşmalı olmayan hariçten bir şahıs ise bu şahıs günahkâr olmakla birlikte akit lazımdır, müşteri için muhayyerlik doğmayacaktır. Çünkü bu durumda bayiden doğrudan kaynaklı bir tedlis bulunmamaktadır. Ancak neceş yapan kişi satıcı tarafından görevlendirilmiş ise müşterinin muhayyer olup olmayacağı hususunda mezhepte iki vecih vardır.³⁴ İmam Mâlik ise, satım akdindeki ayıp durumuna benzetmiş ve müşterinin muhayyer olduğunu söylemiştir.³⁵

Ayet-i kerimede, akit yaparken karşılıklı rıza olması gerekliliği beyan edilmiştir.³⁶ Bu sebeple muâmelat işlemlerinde en çok göz önünde tutulan husus tarafların rızalarının varlığıdır. Fiyatların tabii şartlarda oluşması için alınan tedbirlerin temel amaçlarından birisi karşılıklı rıza prensibinin sağlanabilmesidir. Neceş böyle bir rızaya engel olabileceği için yasaklanan bir işlemdir. Eşya fiyatlarının sunî müdahaleden bağımsız bir şekilde oluşması için arz-talep dengesine müdahale edilmemesi gerekir. Başkalarının talebi sebebi ile alım fiyatını artırmak zorunda kalan gerçek alıcının ortaya çıkan rakamı kabul etmesi görünürde kendi rızası ile olmakla birlikte, işin gerçek mahiyetini öğrendiğinde bu akde rızası zedelenebilecektir.

Neceş yapıldığında satılan o mala talep bakımından sunî bir müdahale yapıldığı açıktır. Sunî müdahale demek akdi yapan iki taraftan birisinin aldatılması demektir ki aldatma, Hz. Peygamber'in "*Bizden değildir.*" uyarısıyla sakındırdığı,³⁷ sadece akitlerde değil insanların karşılıklı tüm muamelelerinde yasaklanan bir davranıştır.

Neceş, pazarda bir malın fiyatına doğrudan etki eden haksız bir işlemdir. Hz. Peygamber'in neceş yasağına dayalı olarak fakihler bu şekilde işlem yapılmasının günah olduğunda hemfikirdirler. Bu yasak, sunî müdahalelerle piyasa fiyatlarına müdahale edilmemesinin gerekli olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bir mal için en fazla kâr nasıl elde edilebiliyorsa o yola başvurmayı öngören kapitalist bakış açısı fıkıhta meşrû değildir. İdeal olan, piyasanın tabii seyri içinde oluşan fiyat aralığında malların alım satımını yapmaktır. Bu şekilde hareket edilmesi kamunun genel menfaatine de uygun olmalıdır. Çünkü piyasanın sunî müdahalelerle şekillenmesi belirli fert ve grupların yüksek kâr elde etmesi ile neticelenmektedir. Dolayısıyla neceş yasağı, halkın umumî menfaatini sağlaması bakımından da önemlidir.

Neceş yasağı, hisse senedi işlemlerinde zaman zaman görülebilen spekülâtif hareketlerin gayri meşru olduğunu gösterir. Yatırım danışmanı, ekonomi alan uzmanı gibi çeşitli sıfatlarla belirli şirketler hakkında doğrudan ya da dolaylı ifadeler kullanarak hisse senedinin piyasa değerinin çok üstünde artmasına sebep olup kısa süre sonunda tekrar fiyatının düşmesini sağlamak, fiyatlara sunî

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/351; *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye el-Kuveytiyye* (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1427), 40/118.

³¹ Ebû Dâvûd, "Büyü", 11 (No. 3438); Nesâî, "Büyü", 21 (No. 4505).

³² Şeyhzade Damad Efendi, *Mecmau'l-Enhûr* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 2/70.

³³ Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud el-Mevsilî, *el-İhtiyâr* (İstanbul: Pamuk Yayınları, ts.), 1/203.

³⁴ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 5/765-766.

³⁵ Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997), 3/223.

³⁶ en-Nisâ 4/29.

³⁷ Müslim, "İman", 43 (No. 164).

müdahale yapılması kapsamında olup, gerçek manada şirkete ortak olma ve hisse senedi alma niyetinde olan alıcılara açık zarar vereceği için meşruiyet problemi taşıdığı açıktır.

b- Gabn-i Fahîş

İslâm hukukunda akit hürriyeti kapsamında belirli bir kâr oranı belirlenmeksizin insanların mallarının alım-satımını yapmalarına izin verilmiştir. Ancak bu özgürlük, taraflardan birisinin mağduriyetine yol açması durumunda hukuk olaya müdahale ederek, aldatılan tarafın hakkını korumak için tedbir almıştır ki, gabn kavramı bu amaca hizmet eden bir niteliktedir.

Gabn fıkıh literatüründe gabn-i fâhiş ve gabn-i yesîr olarak ikiye ayrılmaktadır. Kaçınılması mümkün, hatta gerekli olan ve olağan dışı sayılan, bu yüzden de mâruz kalan tarafın rızası dışında gerçekleşen durumlar gabn-i fâhiştir. Bu ölçüye ulaşmayan gabn ise gabn-i yesîr olarak tanımlanmaktadır. Gabn-i yesîr tabiri akde tesir etmesi ve hukukî sonuç doğurması itibarıyla gabne getirilmiş bir alt sınır görünümündedir. İslâm hukukçularının büyük çoğunluğuna göre, bir akidde vuku bulan gabnin fâhiş olup olmadığını belirlemede yapılan akde ve o bölgeye ait örf ve âdetin ölçü alınması gerekir.³⁸

Bir akitte mal-semen arasında dengesizliğin olması doğrudan müdahaleyi gerektirmez. Malını hibe etme özgürlüğü olan bir kişi çok düşük fiyata malını satabileceği gibi, satıcıya destek verme amacıyla piyasa fiyatının üzerinde bir para vererek de herhangi bir malı alabilir. Gabn-i fâhişin akde tesiri ancak akdi yapan tarafların aldatılmasında (tağrîr) söz konusu olmaktadır.³⁹ Fıkıh âlimlerinin genel kanaatine göre gabn-i fahiş muhayyerlik doğurmakta, aldanan taraf için bağlayıcı olmayan (gayr-i lâzım) vasfını taşımaktadır.⁴⁰

Gabn-i fâhişin en bariz vasfı, mal fiyatının piyasanın oldukça altında veya üzerinde olmasıdır. Gabn-i fâhiş sebebiyle zarar gören satıcı ise malın fiyatı piyasanın çok altında belirlenmiş demektir, zarar gören alıcı ise malın fiyatı piyasanın çok üzerinde belirlenmiş demektir. Her iki durumda da gabn-i fâhişe müsaade edilmesinin piyasaların tabîî şartlarda devam etmesine engel olacağı açıktır ki, fıkıhın bu konudaki temel hedeflerine aykırılık kaçınılmaz olacaktır.

“Bir malın fiyatı alıcı açısından en düşük rakam ne ise o malın fiyatı odur. Satıcı açısından satabileceği en yüksek rakam ne ise o malın fiyatı odur. Başka ölçüye gerek yoktur.” şeklinde özetlenebilecek kâra tahdid getirmeyen iktisâdî bakış açısı piyasa dengelerini bozmasının yanında ahlakî açıdan da problem taşımaktadır. İdeal olan -fakihlerin de hassasiyetle üzerinde durdukları üzere- malın piyasa şartlarında gerçek değer aralığı ne ise o fiyata alım-satım işleminin yapılmasıdır. Hz. Peygamber’in alış-verişte sürekli aldanan bir kişiye alış-veriş yaparken karşı tarafa İslâm’da aldatmanın olmadığını hatırlatmasını istemesi⁴¹ aldatılmaya da aldanılmaya da müsamaha olmadığını göstermektedir.

c- İkraah

İnsanın fitraten ve şer’an uzak durması gereken bir işi rızası olmaksızın cebir ve baskı altında kalarak yapması ikrah olarak tanımlanmıştır⁴² ve fıkıh kitaplarında “Kitabü'l-İkraah” başlığı altında müstakil olarak da ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Fakihler feshe kâbil akitlerde ikrah altında yapılan hukukî işlemin bağlayıcı olmadığı hususunda hemfikirdirler. İhtilaf noktası bu işlemin butlan, fesad ya da mevkuf olarak hangi kapsamda yer alacağına dairdir.⁴³

³⁸ Ali Bardakoğlu, “Gabn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/gabn> (Erişim 29 Nisan 2021).

³⁹ Bkz. Mecelle md. 356.

⁴⁰ Ali Kumaş, *İslâm Borçlar Hukukunda Gabn* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 267.

⁴¹ Müslim, Büyû, 12, (No. 1533).

⁴² Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 280.

⁴³ Mesut Bayar, *İslâm Hukukunda İkraah ve Hukukî Sonuçları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 202.

İkrahın çeşitleri, ikrahın edâ ehliyetine etkisi, bir zorlamaya ikrah denilebilmesi için taşıması gereken vasıflar, ikrahın söz ve fiillere etkisi ve ikrahın sonuçları birçok akademik çalışmada ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.⁴⁴ İkrah konusunda bu araştırma çerçevesinde üzerinde durulması gereken husus ikrahın niçin gayri meşru kabul edildiği sorusudur. Bu soruya verilebilecek en net cevap, ikrah ile kişilerin razı olmadıkları fiilleri yapmaya zorlanmaları, baskı ve tehdidin etkisiyle kabul edilmesi mümkün olmayan bir fiyattan malın alım-satımının yapılmasıdır.

İkrah altında yapılan bir akitte iki ihtimal mevcuttur. İkrah satıcıya yapılmış ise değerinden düşük bir fiyata malın satımı söz konusu iken, eğer ikrah alıcıya yapılmış ise malın piyasa değerinden fazlaya satımı söz konusudur. Her iki durumda da mal ve hizmet fiyatlarına doğrudan haksız bir müdahale yapıldığı açıktır. Fıkıhın buna izin vermesi mümkün değildir. İkrah altında yapılan işlemler hukukî olarak gayri meşru, ceza hukuku açısından suç sayılarak toplumda bu tür olumsuz davranışların ortaya çıkmaması için tedbirler alınmıştır.

Piyasada mal ve hizmet fiyatlarının tabii süreç içinde oluşması için hârici müdahalelerin olmaması gerekir. Bu tür müdahalelerin yaşandığı bir piyasada fiyat istikrarını ve belirli standardizasyonu sağlayabilmek mümkün değildir. Alıcı veya satıcının ikrah altında işlem yapması durumunda anormal fiyatların pazarda yaygınlaşmasına sebep olması kaçınılmaz olacaktır.

İkrahın bir başka açıdan olumsuz tesiri ise piyasaya mal ve hizmet sunumunu azaltarak arzın daralmasına dolayısıyla da fiyatların artmasına sebep olmasıdır. Bir pazarda baskı ve tehdit altında mal satması satıcının zarara uğramasına sebep olacağı için kendisine baskı ve tehdidin olmadığı başka pazarlar arayacaktır. Bu durum fiyatlarda beklenmedik artışların olmasına sebep olacaktır.

İkrahı sadece kişinin şahsının ya da aile fertlerinin öldürülme, yaralanma tehdidi altında olması ile sınırlandırmamak gerekir. Günümüzde yeni ikrah çeşitlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bir şirket için kamu ihalelerinden engelli hale gelmek bu şirket sahipleri için ciddi bir gelir kaybı olacağından dolayı etkili bir ikrah olabilmektedir. Bu sebeple devletin herhangi bir yol, köprü ihalesinde, ihaleyi kazananlardan bir okul yapmasını istemesini ikrah altında yapılan bir tasarruf olarak görmek gerekir. Çünkü ihaleyi kazanan taraf bir okul yapıp devlete hibe etmeyi istememekte ancak bu talebi karşılamazsa daha sonraki ihalelerden engelleneceği baskısı altında bu harcamayı yapmaktadır. Ticarî şirketler hayrî amaçlarla kurulmayıp, kâr elde etmeyi hedeflediğinden dolayı ikrah altında kabul ettiği bu işlemde zarar etmemek için gerek ihale bedelinde gerekse de yapım sürecinde mal ve hizmet alımında piyasanın tabii seyrine uygun olmayan fiyatlandırmalar ortaya çıkabilmektedir. Bu sonuç fikhî ilkeler açısından kabul edilebilir nitelikte değildir.

d- Hile

Hile konusunu, hilenin çeşitleri, akitlere tesiri, cezaî boyutu gibi çok farklı açılardan ele almak mümkün olmakla birlikte bu çalışmanın sınırları ve çerçevesi göz önüne alınarak sadece piyasa fiyatlarının oluşumuna etkisi bakımından ele alınmaktadır.

Fıkıh kitaplarında tağrîr ve tedlîs kavramı altında ele alınan hile, bir şahsın akit esnasında veya tek taraflı hukukî işlemde kasten hataya düşürülmesi demektir.⁴⁵ Karşısındaki kişiyi aldatma amacıyla yapılan işlemlere, yalan beyanlara ve gerçeği yansıtmayan sözlere dayalı hilelerin yanında açıklanması gerekli olanı gizlemek yoluyla da akitlerde hileye başvurulduğu görülmektedir. İslâm dini, hayatın her alanında hileli davranışları yasaklamıştır. Kul hakkı ihlaline yol açacağı için hilenin her türlü şekillerinden uzak durmak gerekmektedir.

⁴⁴ Bkz. Halil İbrahim Acar, "İslâm Borçlar Hukukunda İradeyi Sakatlayan Sebepler II: İkrah", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2002), 19-38; Hasan Güleç, "İslâm Hukukuna Göre İkrah (Cebir)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* [Prof. Dr. Ömer Yiğitbaşı'na Armağan], 4 (1987), 129-142; İsmail Bilgili, "Ehliyet Arızalarından İkrah Şartları ve Kısımları", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi]*, 1/1 (2010), 237-270; Bayar, *İslâm Hukukunda İkrâh ve Hukukî Sonuçları*, 1-283.

⁴⁵ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2/142.

Akit yaparken hileli yollara başvurulduğunda taraflardan birisi için zarar olması kaçınılmazdır. Az süt veren bir koyun sütü sağılmayarak sütlü koyun fiyatına satıldığında, malı temin etme fiyatını olduğundan yüksek beyan ederek müşterinin fazla semen vermesi sağlandığında, kaza yapmış bir aracı değişeni yok diye satım fiyatı belirlendiğinde piyasanın tabii şartlarına göre oluşması gereken fiyat yerine daha yüksek bir miktar ile satış gerçekleşecektir.

Hileli işlemlere başvurmanın yasak olmasının başlıca sebepleri; hilenin beşerin taşınması gereken üstün ahlakî değerlere aykırı olması, akitlerdeki karşılıklı rıza ilkesine muhalif olması, insanlar arasında kavga ve nizaya sebep olmasıdır. Beşeri münasebetlerde hileli davranışlar yasaklanarak bu mahzurlu sonuçların doğmasına engel olduğu gibi, akit yaparken hile yapmanın yasak olması ile mal ve hizmet alımında fiyatların kendi tabii şartlarına uygun bir şekilde belirlenmesi sağlanmaktadır.

Çağımızda insanlar fazilet ve erdem bakımından yenilikler ortaya koyduğu gibi ahlakî zafiyetler ve zararlı davranışlar bakımından da daha önce mevcut olmayan olumsuzluklar ortaya koyabilmektedirler. Hile konusunda adaletten yoksun bencil karakterler farklı hileler yapabilmektedir. Sadece fıkıh kitaplarında bahsi geçen hile örnekleri değil, piyasa istikrarını bozan her türlü hileli davranışları aynı kategoride değerlendirmek gerekir. Ürünün gerçek özelliğini yansıtmayan aldatıcı nitelikteki reklam vermek, kamu idaresindeki nüfuzunu kullanarak imara açılacak algısı oluşturarak spekülâtif işlemler yapmak, bir saat önce fiyatı %60 artırıp daha sonra %50 indirim ilanında bulunmak, zararına satış ilanı yapılmasına rağmen kârlı satışa devam etmek günümüzde sıklıkla başvurulan hileli davranışların başında gelmektedir. Bu ve benzeri tüm hileli davranışlar ahlakî bakımdan ayıp ve kusur, uhrevî bakımdan günah, hukukî bakımdan suç, vicdanî bakımdan da nedamet içermektedir. Piyasada fiyatların normal şekilde belirlenebilmesi için hileli işlemlerin önüne geçilmesi zorunludur. Hileyi engellemeye yönelik alınacak tedbirler, fert ve toplum hayatı için pek çok olumlu neticelere sebep olacağı gibi piyasada fiyat istikrarı sağlama bakımından da olumlu yönde etkisi olacaktır.

4. Üretim ve Tüketimde İsrâf Yasağının Olması

Kur'an'da israf kelimesi farklı anlamları ihtiva etmekle birlikte maddî açıdan israf kavramı, cimrilik yapmanın zıddı olarak tanımlanmakta ve bu iki uç noktadan uzak olarak orta yolu tutmanın gerektiği ifade edilmektedir.⁴⁶ Allah'ın israf edenleri sevmediğinin beyan edilmesi,⁴⁷ israfın yasaklanması,⁴⁸ elindeki saçıp savuranlar şeytanların kardeşleri olarak tanımlanması⁴⁹ ve birçok hadiste israfın zemmedilmesi⁵⁰ sebebiyle israfa düşmenin günah olduğu konusunda fukaha hem fikirdir. İsrâfın tanımı olarak sınırları kesin çizgilerle çizilmiş bir ölçü bulunmamaktadır. Toplumun örfüne, insanların sosyal konumlarına ve maddi yapılarına göre farklılık göstermektedir.⁵¹ İsrâfın fikhî hükmü olarak, israf sebebiyle ortaya çıkan zararın büyüklüğüne göre kerahetten başlayıp tahrime kadar ulaştığını söylemek mümkündür.

Sahip olunan nimetlerin verimli ve yerinde kullanılmasına dayalı olarak israf hayatın her alanında karşılaşılabilen bir durumdur. Burada israf bütün yönleriyle değil sadece piyasa fiyatlarına etkisi bağlamında ele alınmaktadır. Piyasa fiyatlarına etkisi bakımından israf hem üretim aşamasında hem de tüketim aşamasında söz konusu olabilmektedir. Aynı kalitedeki ihtiyacın üstündeki üretim israf olduğu gibi, ihtiyaç olmadığı halde piyasaya sürülen mal da israftır.⁵²

⁴⁶ el-Furkân 25/62.

⁴⁷ el-En'âm 6/141.

⁴⁸ el-A'râf 7/31.

⁴⁹ el-İsrâ 17/27.

⁵⁰ Ebû Dâvûd, Tahâre, 45 (No. 96); İbn Mâce, Etî'me, 51 (No. 3352); Nesâî, Zekât, 66 (No. 2559).

⁵¹ Mustafa ez-Zerkâ, *Fetâvâ* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2010), 518.

⁵² İsmail Köksal, "İslâm Hukuku Açısından İsrâf Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 3/1 (2003), 202.

Bir malın üretiminde gerekli planlama doğru yapılmadığında malın arzında tabii olmayan bir artışa dayalı olarak üreticilerin mağduriyetine yol açan bir fiyat ile satış yapılabilir. Maliyetin altında zararına bir satış yapılmasını gerektiren bu durumun temel etkeni üretimdeki israftır. Tüketicilerin mallara kolay ve ucuz ulaşabilmesi, pazarın canlılığını koruması, âtil imkânların daha verimli kullanılması gibi sebeplere dayalı olarak üretim faaliyetinin fazla olması olumlu sonuçları olan ve hedeflenen bir durumdur. Burada bahsedilen üretimdeki israf ihtiyaçların çok üstünde olan, yerli yerinde tüketime sunulma imkânı olmayan ve başka pazarlara da ulaştırılmayan ölçüdeki üretim faaliyetidir. Tüketicinin mallara değerinden çok ucuza ulaşması çarşı-pazar dengesinde üreticilerin aleyhine bir sonuç doğuracaktır. Üreticinin zarar etmesinin ileriki süreçte tüketiciye de olumsuz bir şekilde yansması olacaktır. Bu sebeple fıkhî arzu edilen durum her iki tarafın da dengeli bir şekilde lehine/kârına olacak düzenlemeye ulaşılmasıdır.

Üretimdeki israfın önüne geçilebilmesi için, muhtemel tüketim miktarlarını istatistikî bilgilerden yararlanarak tespit ederek planlama yapmak, bu konuda elde edilen verileri üreticilerle paylaşmak, bir alana yoğunlaşan fazla üretime karşı alternatif üretim alanları sunmak bu konuda alınması gereken başlıca tedbirlerdir. Bu şekilde tedbirler alınıp üretimin ihtiyaçlara göre dengeli olması temin edilince, eşya fiyatları normal şartlarda olması beklenen bir seviyede bulunacaktır.

Piyasanın sürmekte olan tabii seyrini bozan bir diğer israf şekli tüketicilerin yaptıkları israftır. Bir eşyanın fiyatına beklenenden çok fazla talep olduğunda talebin arzı yeterince karşılayamamasına bağlı olarak fiyatların artması kaçınılmazdır. İhtiyacı olmadığı ve kullanmayı düşünmediği bir malı insanların almasının sebeplerine bakıldığında; başkalarına özentide aşırıya kaçmak, reklamların etkisinde kalmak, sadece vakit geçirmek için alış-veriş yapmak, satın aldıkları ile sosyal medyada paylaşımında bulunabilmek, istediğini alabilecek maddî gücü olduğunu göstermek gibi zaafaların olduğu görülebilir. Toplumdaki herkesin aynı gelir seviyede olması beklenemez. Meşru yollardan hareket etme şartıyla insanların zenginliğe kavuşması ve bu zenginliğe bağlı olarak tüketim miktar ve şeklinin farklı olması tabii bir hâl olup zemmedilen bir durum değildir. Tüketim israfı ile kastedilen insanların gelir seviyesinden düşük eşya sahibi olmasının gerekliliği değildir. Tüketim israfı, gelir seviyesi düşük-orta ya da yüksek olmasından bağımsız olarak bir kişinin burada zikredilen zaafılara dayalı olarak bir mala sahip olmaya çalışmasıdır.

Maddî imkânı olanların israfa düşerek bu şekilde bir tüketici davranışı göstermesinin piyasadaki mal ve hizmet bedellerinin normal olmayan bir ölçüde artmasına sebep olması kaçınılmazdır. Bu durum ortalama gelir seviyesindeki kişilerin ihtiyaç duydukları mallara olması gerekenden çok daha fazla ödemede yapmalarını zorunlu kılacaktır. Dolayısıyla gerçek anlamda tüketici olanların aleyhine olacak şekilde fiyatlar piyasaya hâkim olacaktır.

Ayet ve hadislerde çok kuvvetli bir şekilde ikaz edilen israftan kaçınılıp orta yol tercih edilince hem üretimdeki israfa dayalı olan, hem de tüketimdeki israfa dayalı olan olağandışı fiyatlanmaların önüne geçmek mümkün olacaktır. Bu sebeple israf yasağı fiyatların piyasanın normal seyrinde belirlenmesini sağlama bakımından oldukça güçlü etkiye sahip bir yasaktır.

5. Üretim ve Çalışmanın Teşvik Edilmesi

İmtihan yeri olan bu dünya hayatında iyi amellerde bulunanların kazançlı olacağı⁵³ ve insana ancak çalıştığına karşılığının olacağı⁵⁴ beyan edilmesi, insanlara mülkiyet hakkı tanınması,⁵⁵ veren elin alan elden daha üstün olduğunun vurgulanması,⁵⁶ zekât, sadaka, kurban gibi malî ibadetlerin ancak mal sahibi olunarak yapılabilmesi, hayat sermayesinin en verimli şekilde kullanılmasının

⁵³ Bkz. el-Mülk 67/2.

⁵⁴ Bkz. en-Necm 53/39.

⁵⁵ Bkz. en-Nisâ 4/2, 29.

⁵⁶ Bkz. Müslim, "Zekât", 32, (No. 1033).

gerekliliği, vaktin kıymetini bilmeden tüketenlerin aldananlar olarak vasıflandırılması⁵⁷ ideal bir Müslümanın hayatını üreterek ve faydalı işlerde çalışarak geçirmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Üretimi esas alan toplumlarda ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin temininde daralma yaşanmamasına bağlı olarak piyasada yüksek fiyatların oluşmasına engel olunabilecektir. Ancak üretimde azalma ise arzın azalmasına bağlı olarak beklenmeyecek ölçüde sürekli fiyat artışlarının olmasına sebep olabilecektir. Bunun sonucunda tabii süreç sekteye uğrayacağı için piyasada fiyat istikrarı sağlanamayacaktır.

Üretimdeki fazlalığın arz-talep dengesini bozması, arzın fazla artması ve bunun sonucunda da üreticinin zararına satışlar yapmasına sebep olacağı söylenebilir. Ancak bu olumsuz durumun engellenmesi mümkündür. Buradaki mesele, çalışmak ve üretmek değil, üretimde doğru planlama yapmamaktır. İhtiyaçlar ve beklentiler üzerinde yapılabilecek sağlıklı bir üretim planlaması ile hem üreticileri hem de tüketicileri memnun edecek bir fiyatlandırmaya ulaşılması mümkün olabilecektir.

SONUÇ

İnsanların ihtiyaçlarını temin etmelerinin başlıca yolu belirli bir ıvaz karşılığında elde etmek istedikleri mal ve hizmeti almalarıdır. Bir mala fiyat tayini yapılırken tarafları mağdur etmeyecek bir rakamın ortaya çıkması gerekir. Bunu sağlamanın yolu dış müdahaleden olabildiğince uzak olarak piyasanın tabii süreçte oluşmasıdır. Akitlerde karşılıklı rızanın temin edilebilmesi için mal ve hizmet fiyatı için fikhî ilkeler çerçevesinde hareket edilme mecburiyeti söz konusudur. Bir satım akdinde malın fiyatı normal piyasa şartlarına uygun olduğunda hem alıcının, hem de satıcının hakkı korunmuş ve karşılıklı rızaya dayalı bir işlem yapılmış olacaktır.

Bu çalışmada mal ve hizmet bedellerinin normal şartlar çerçevesinde belirlenmesine yönelik olarak fıkıhta alınan başlıca tedbirler ele alınmıştır. Fiyatların kendi normal seyrinde oluşması için alınan tedbirlerin başında ihtikâr yasağı gelmektedir. Bedevînin malını şehirlinin satmasının ve pazara gelmekte olan malı yolda karşılamının yasak olmasının temel nedeni, tekel ve karaborsa ortamı olmadan serbest bir şekilde fiyatların belirlenebilmesidir. İhtikâr yapıldığında, malın piyasaya arzında arz-talep dengesinin tüketiciler aleyhine olmak üzere bozulması sonucunun olduğu açıktır. Piyasa istikrarını bozan bu tür davranışlar gayri meşru kabul edilerek piyasanın normal seyrinde hareket etmesi sağlanmıştır.

Devletin her türlü mala resmi tavan fiyat uygulaması fiyatların serbest bir şekilde belirlenmesinin önüne geçecektir. Ancak hiçbir zaman resmi tavan fiyat uygulamasının yapılamayacağını söylemek de zaman zaman tüketicilerin mağduriyetine yol açabilecektir.

Fıkıhta neceş, gabn-i fâhiş, hile, ikrah gibi fiillerin akdin sıhhatine olumsuz yönde etki ettiği kabul edilmiştir. Çünkü bu fiiller akitlerin sıhhati için en temel esas olan karşılıklı rızanın sağlanmasına engel teşkil edecektir. Fiyatların tabii seyir içinde oluşabilmesi için tarafların sattıkları ve aldıkları mala özgürce fiyat tayin edebilmeleri gerekir. Hileli artırma, tağrire dayalı gabn-ı fâhiş, hileli işlemler yapma veya tehdit altında akit yapılmasını sağlama akde doğrudan etki ederek tarafların gerçekte razı olmayacakları bir fiyatla alım-satım yapmalarına sebep olacaktır. Fıkıh bu tür davranışları gayri meşru kabul ederek piyasada fiyatların dış müdahale olmaksızın tarafların serbest iradeleri ile oluşması için tedbir almıştır.

Piyasada fiyat istikrarı için arz-talep dengesinin sağlanması gerekmektedir. Hayatın her alanında israftan kaçınmak temel bir ilke olduğu için, üretim ve tüketim alanında da israftan sakınmak gerekmektedir. Bu şekilde davranıldığında toplumda gerek üretim alanında gerekse de tüketim esnasında aşırılıklardan uzak durulacağı için piyasada mal ve hizmet fiyatlarının olağan şekilde belirlenmesi mümkün olabilecektir. Sürekli teşvik edilen çalışkan ve üretici olmanın kişiye ve topluma

⁵⁷ Bkz. Tirmizî, "Zühd", 1, (No. 2304).

birçok faydasının yanında fiyat istikrarını temin bakımından da faydası bulunmaktadır. İnsanların ihtiyaç duydukları malların üretiminde tembellik göstermeyip sürekli bir çalışma içinde olmak ve doğru planlanan alanlarda üretim faaliyetlerine devam etmek arz-talep dengesini olumlu açıdan etkileyerek piyasadaki fiyatların tabii süreçte oluşmasına da fırsatlar sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, Halil İbrahim. "İslâm Borçlar Hukukunda İradeyi Sakatlayan Sebepler II: İkrâh". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2002), 19-38.
- Bardakoğlu, Ali. "Gabn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Nisan 2021. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/gabn>.
- Bayar, Mesut. *İslâm Hukukunda İkrâh ve Hukûkî Sonuçları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Beroje, Sahip. "Hz. Peygamber'in Ticarî Hayata İlişkin Bazı Hukukî Düzenlemeleri". *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*. ed. Mahfuz Söylemez. Çorum: İslâmi İlimler Dergisi Yayınları, 2007.
- Bilgili, İsmail. "Ehliyet Arızalarından İkrâh Şartları ve Kısımları". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi]* 1/1 (2010), 237-270.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî. *Sünen*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts. *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye el-Kuveytiyye*. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve Ş-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1427 h.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.
- Fayda, Mustafa. "Bedevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Nisan 2021. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/bedevî>.
- Güleç, Hasan. "İslâm Hukukuna Göre İkrâh (Cebir)". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1987) [Prof. Dr. Ömer Yiğitbaşı'na Armağan], 129-142.
- Hammâd, Nezih. *İktisadî Fıkıh Terimleri*. çev. Recep Ulusoy. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Hırâkî, Ebû'l-Kâsım Ömer. *Metnü'l-Hırâkî*. Tanta: Dâru's-Sahâbeti li't-Turâs, 1993.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed. *el-Muğnî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî. *Sünen*. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Bidâyetü'l-müctehid*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997.
- Kallek, Cengiz. "İhtikâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Nisan 2021. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ihktikar>.
- Kallek, Cengiz. "Narh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Nisan 2021. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/narh#1>.
- Kallek, Cengiz. "Narh Konusuna Yeniden Bakış". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (Konya 2006), 257-276.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1991.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed. *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1982.
- Köksal, İsmail. "İslâm Hukuku Açısından İsrâf Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 3/1 (2003), 201-210.

- Kumaş, Ali. *İslâm Borçlar Hukukunda Gabin*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *el-Hâvi'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr*. İstanbul: Pamuk Yayınları, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî el-Haccac. *Sahih*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ebü Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *Sünen*. Haleb: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1986.
- San'anî, Ebü Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam Abdürrezzâk. *el-Musannef*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403 h.
- Şeyhzade, Damad Efendi. *Mecmau'l-enhûr*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Şîrâzî, Ebü İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf. *el-Mühezzeb*. Beyrut: y.y., ts.
- Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Uyanık, M. Zeki. "İslâm Hukukunda İhtikâr". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (Konya 2010), 433-476.
- Yeniçeri, Celal. *İslâm İktisadının Esasları*. İstanbul: Samil Yayınevi, 1980.
- Zerkâ Mustafa. *Fetâvâ*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2010.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmiyyü ve edilletühü*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, ts.